

Het West-Vlaams onder de Franse taalpolitiek

De revolutionaire jaren (1789-1799)

Jan Pekelder

Samenvatting

In deze bijdrage wordt geprobeerd aannemelijk te maken dat er tussen 1789 en 1795 een vorm van taalpolitiek valt te traceren die, in tegenstelling tot wat wel wordt beweerd, vrij gematigd was. Tussen 1795 en 1799 is er zelfs geen spoor meer van te bekennen. Er was daarentegen sprake van een zekere politiek gemotiveerde opening naar de streektalen. Verder is het aantoonbaar dat de taalpolitiek van de revolutionairen, voor zover die tegen de streektalen was gericht, geen breuk betekende met het verleden, maar eerder een voortzetting was van de politiek van Lodewijk XIV. Ten slotte zijn er aanwijzingen dat de revolutionaire politiek met betrekking tot de streektalen slechts ten dele is overgenomen door Napoleon tijdens het Eerste Keizerrijk.

Abstract

This paper seeks to demonstrate that, contrary to common claims, a form of language policy can be traced between 1789 and 1795 that was relatively moderate. Between 1795 and 1799, evidence of such a policy is virtually absent. Instead, there appears to have been a politically motivated openness toward regional languages. Moreover, it can be shown that, insofar as the revolutionary language policy was directed against regional languages, it did not constitute a rupture with the past, but rather a continuation of the policies of Louis XIV. Finally, there is evidence that the revolutionary approach to regional languages was only partially adopted by Napoleon during the First Empire.

1. INLEIDING

In het uiterste noordwesten van Frankrijk, in het departement Nord, leven de laatste Franse moedertaalsprekers van het West-Vlaams. Eind vorige eeuw schatte men hun aantal nog op ongeveer 60.000 (Huchon, 2002). Sindsdien is er alweer minstens één generatie verdwenen. In het beste geval telt de taal nog enkele tienduizenden sprekers, maar het zouden er ook slechts enkele duizenden kunnen zijn. Dat is maximaal één procent van de bevolking van het departement. De rest heeft het Frans als moedertaal aangenomen. In de zestiende eeuw was de situatie omgekeerd: waarschijnlijk nog niet één procent van de mensen beheerste het Frans.¹ Toen in 1789 de Franse Revolutie uitbrak, sprak ongeveer tien procent van de bevolking de landstaal (Blanchet, 2002). De overige negentig procent drukte zich uit in een Frans dialect, een andere Romaanse taal of zelfs niet-Romaanse talen, zoals het West-Vlaams.

De Franse Revolutie bestrijkt een periode van tien jaar. Het laatste jaar wordt gemarkeerd door de staatsgreep van Napoleon Bonaparte in 1799. Men onderscheidt doorgaans drie tijdvakken: de *Constituante* of grondwetgevende vergadering (1789-1791), de Constitutionele Monarchie onder Lodewijk XVI (1791-1792) en ten slotte de Eerste Republiek (1792-1804) (Bertaud, 1989).² Zoals we zullen zien, kunnen we tot het jaar 1795 een vorm van taalpolitiek traceren die, in tegenstelling tot wat weleens wordt beweerd, vrij gematigd was (De Vries *et al.*, 1993; Willemyns & Daniëls, 2003; Janssens & Marynissen, 2005). Er was zelfs sprake van een zekere – politiek gemotiveerde – opening naar de streektaalen. Bovendien is het aantoonbaar dat de taalpolitiek van de revolutionairen, voor zover die tegen de streektaalen was gericht, geen breuk betekende met het verleden, maar eerder een voortzetting van de politiek van Lodewijk XIV. Ten slotte zijn er aanwijzingen dat de revolutionaire taalpolitiek slechts ten dele is overgenomen door Napoleon tijdens het Eerste Keizerrijk (1804-1814). Voordat we ingaan op de revolutionaire periode, volgt eerst een korte terugblik.

¹ Zie de internetsite van het Centre International de Recherche en Aménagement Linguistique van de Universiteit Laval (Canada), verzorgd door Jacques Leclerc: axl.cefal.ulaval.ca [laatst geraadpleegd op 7 juli 2025].

² De Eerste Republiek kent op haar beurt drie tijdvakken: de Nationale Conventie (1792-1795), het Directoire (1795-1799) en, na de staatsgreep door Napoleon Bonaparte, het Consulaat (1799-1804).

2. VOOR 1789

Onder Lodewijk XIV (1638-1715) was op nationaal niveau waarschijnlijk slechts vijf procent van de Fransen de landstaal in woord en geschrift machtig.³ Tijdens de annexaties van Artesië en delen van Vlaanderen en Henegouwen bleef het West-Vlaams, eventueel naast het Picardisch, de taal van het westelijke deel van een gebied dat tegenwoordig de departementen Nord en Pas-de-Calais bestrijkt.

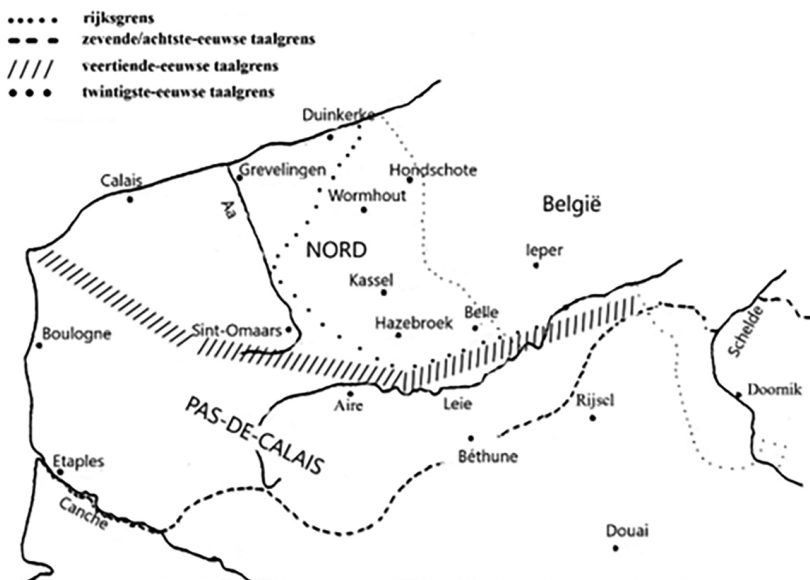

Fig. 1: De departementen Nord en Pas-de-Calais.

De genoemde vijf procent is een nationaal cijfer en gold zeker niet voor het platteland. Daar lag dit percentage beduidend lager, waarschijnlijk dicht bij nul. Interessant is dat er in eerste instantie geen sprake was van een strikt taalbeleid binnen de nieuwverworven gebieden, zoals dat in andere gewesten het geval was. Met de Vrede van de Pyreneeën (1659) kwamen Lodewijk XIV en Filips IV aanvankelijk overeen dat in de nieuwe streken zowel het Frans, het Spaans als het Vlaams mochten worden gebruikt (Flavier & Platon, 2014). Dit veranderde echter al spoedig. Het werd een kwestie van nationale veiligheid, zeker in de grensgebieden, waar een taal werd gesproken die ook aan de andere kant van de grens gangbaar was. De Franse koning begon steeds meer een actief beleid van verfransing te voeren, onder andere op het juridische

³ Zie opnieuw axl.cefan.ulaval.ca.

vlak. Na de aankoop van de stad Duinkerke van de Engelsen in 1662 legde hij in 1663 aan de plaatselijke rechters het gebruik van het Frans op. De taalpolitiek trof echter ook de kerk. De bisschoppen van het geannexeerde deel van Frans-Vlaanderen werd gevraagd Franstalige priesters te laten komen, zodat de preken en catechisatie in het Frans konden plaatsvinden. In 1684 volgde een decreet dat het Frans oplegde aan alle koninklijke gerechten in Frans-Vlaanderen (Van Goethem, 1989).⁴ Er kwam protest van lokale ambtenaren en overheidspersonen. Weinig mensen kenden immers het Frans. Ook de lagere geestelijkheid en de onderwijzers kwamen in verzet, omdat onrecht werd gedaan aan de lokale taal en cultuur. Over de periode onmiddellijk na Lodewijk XIV bestaat – voor zover we dat hebben kunnen nagaan – weinig informatie, zeker met betrekking tot het West-Vlaams. Wel is het duidelijk dat de taalpolitiek onder zijn opvolgers Lodewijk XV (1710-1774) en Lodewijk XVI (1754-1793) tot aan de Franse Revolutie niet noemenswaardig werd gewijzigd. Was er voor de Franse Revolutie dus wel degelijk sprake van een vorm van taalpolitiek tegen de streektaalen, tijdens de revolutie bleek daar zeker in de eerste jaren geen sprake meer van te zijn. Vanaf de tweede helft van de jaren negentig was er zelfs geen spoor meer te bekennen van taalpolitiek.

3. DE REVOLUTIONAIRE JAREN

Hoewel de taalkundige eenwording van Frankrijk hoog op de revolutionaire agenda stond, om de gelijkheid tussen de burgers te bevorderen, zag het regime in dat er voor de verspreiding van de revolutionaire ideeën in eerste instantie een beroep zou moeten worden gedaan op de streektaalen (Giacomo, 1975; Simonin, 2013). Voor het overgrote deel van het volk was het Frans immers nog steeds een vreemde taal. Dat was meteen ook de reden dat de revolutionairen aanvankelijk een tolerante aanpak leken voor te staan met betrekking tot de lokale talen. Laten we een aantal decreten nalopen, te beginnen met dat van 14 januari 1790 onder de *Constituante*.

⁴ We verwijzen voor de diverse circulaires, decreten, verordeningen, wetten, wetsvoorstellen, reglementen en rapporten naar de *Collection générale des décrets rendus par l'Assemblée Nationale*, uitgegeven door Badouin te Parijs tussen 1789 en 1794, naar Chervel (1992), of naar artflsrv03.uchicago.edu/philologic4/revlawall1119 [laatst geraadpleegd op 7 juli 2025].

3.1. DE *CONSTITUANTE* (1789-1791)

Op 14 januari 1790 gaat de grondwetgevende vergadering akkoord met het voorstel van advocaat en kamerlid François-Joseph Bouchette, afgevaardigde van de Frans-Vlaamse stad Bailleul (Belle).

Décret sur la traduction en flamand & en allemand de l'instruction sur la nouvelle formation des municipalités.

Un honorable Membre (M. Bouchette, Député de Bailleul) a proposé de traduire en langue flamande l'instruction sur la nouvelle formation des Municipalités du Royaume, & de la faire imprimer en deux colonnes, le françois d'un côté & le flamand de l'autre, pour être envoyée dans la Flandre: l'Assemblée a approuvé la proposition, & l'a autorisé à l'exécuter.

L'Assemblée Nationale a décrété aussi que l'instruction sur la nouvelle formation des Municipalités seroit traduite en allemand pour être envoyée en Alsace & dans la Lorraine-Allemande.

Het gaat erom de zogenaamde *instruction* (een soort handleiding) bij de nieuwe wet betreffende de gemeentes van een vertaling in het Vlaams te voorzien.⁵ Dat het hier slechts gaat om de vertaling van de handleiding en niet van de betreffende 62 wetsartikelen zelf, wijst er volgens Simonin (2013) op dat de Vlaamse vertaling wordt gezien als een praktische oplossing om de revolutionaire ideeën in grote lijnen aan het volk bekend te maken. Het betreft hier zeker geen principiële erkenning van de streektaal. Ook het feit dat de vertaling wordt afgedrukt in een kolom naast het Frans, wijst in deze richting. Gardy *et al.* (1989) merken in dit verband op dat het in wezen niet om een precieze vertaling gaat. Het doel is slechts het volk een globaal idee te geven van de nieuwe regels. Schlieben-Lange (1985) onderschrijft dit door op te merken dat hier zeker geen sprake is van taalkundig federalisme. Opmerkelijk is dat de *Constituante* dezelfde maatregel invoert voor de oostelijke grensgebieden: de Elzas en Lotharingen. Op de avond van dezelfde dag volgt nog een ingrijpender besluit. De *Constituante* verordonneert dat al haar decreten in de streektalen vertaald moeten worden zodat ze voor het hele volk toegankelijk zullen zijn. Het proces dat op 14 januari in gang wordt gezet, zal tijdens de tien jaar dat de Franse Revolutie duurt niet meer onderbroken worden. De revolutionaire teksten worden in diverse plaatselijke talen vertaald, al gebeurt dat niet in alle talen en worden niet alle decreten vertaald. Een gebrek aan

⁵ *Vlaams* verwijst hier naar het bovengewestelijke Nederlands. In de lijsten van vertaalde decreten wordt trouwens de term *hollandais* gebruikt (Simonin, 2013).

financiële middelen en een tekort aan bekwame vertalers liggen hieraan ten grondslag (Simonin, 2013).

3.2. DE CONSTITUTIONELE MONARCHIE (1791-1792)

Onder de Constitutionele Monarchie zijn vanuit taalpolitiek oogpunt twee data van belang: 10 en 29 september 1791.

3.2.1. 10 september 1791

De pragmatische aanpak met betrekking tot de vertaling van de decreten in de streektalen valt niet bij iedereen in goede aarde. De Constitutionele Monarchie bestaat nog geen week of Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord (1754-1838), in het kort Talleyrand, laat kritische geluiden horen. Hij betreurt de instandhouding van het *patois* en spreekt over de noodzaak van een openbare lagere school met Frans als enige taal.⁶ Hij publiceert nog in dezelfde maand een decreetvoorstel waarin onder artikel 4, alinea 3 valt te lezen dat op de lagere school onderwezen dienen te worden: de basisprincipes van het Frans, hetzij het schriftelijk, hetzij het mondeling Frans.⁷ Afgezien van de formulering die enigszins bevreemdt – hoezo, schriftelijk of mondeling? – wijzen we erop dat het blijkbaar bij een voorstel is gebleven, daar we nergens een spoor van het gestemde decreet hebben gevonden.

3.2.2. Richtlijn strafrechtelijke procedures van 29 september 1791

De tweede datum, 29 september 1791, is interessant voor ons, omdat die laat zien dat de tot op zekere hoogte tolerante houding van het revolutionaire regime met betrekking tot de streektalen ook binnen de rechtspraak opgeld doet.

Dans le cas où l'accusé, les témoins ou l'un d'eux, ne parleroient pas tous la même langue ou le même idiôme, & auroient besoin d'un interprète pour s'entendre & se communiquer leurs pensées dans le débat, le président du Tribunal criminel en fera appeler un qui soit âgé de 25 ans au moins, & lui fera prêter serment de traduire fidèlement, & suivant sa

⁶ Het woord *patois* verwijst naar een lokaal taaltje dat inherent inferieur is en slechts in staat is primaire behoeftes te bevredigen.

⁷ De basisprincipes van de Franse taal staan waarschijnlijk voor de spelling en de grammaticale beginselen van het Frans.

conscience, les discours qu'il sera chargé de transmettre entre ceux qui parlent de langages différens. L'accusé & l'accusateur public pourront récuser l'interprète; en motivant leur récusation; les motifs seront jugés par le Tribunal. Les Officiers police, directeurs de jurés, & présidens des Tribunaux criminels, pourront également appeler des interprètes, toutes les fois qu'ils en auront besoin, pour recevoir des déclarations ou dépositions.

Het gaat hier om een richtlijn die we gevonden hebben met betrekking tot strafrechtelijke procedures. Kortom, voor aangeklaagden of getuigen die geen gemeenschappelijke taal delen, mag een beroep worden gedaan op een tolk.

3.3. DE EERSTE REPUBLIEK (1792-1804)

Het meest productieve revolutionaire tijdvak op het gebied van taalpolitiek betreft de eerste drie jaar van de Eerste Republiek. We gaan de decreten een voor een na.

3.3.1. 19 oktober 1792

Bijna een maand na de afschaffing van de Constitutionele Monarchie wordt er op 19 oktober een decreet gepubliceerd, gericht aan alle vrienden van de vrijheid en de gelijkheid. Men wordt opgeroepen ideeën te presenteren teneinde de nieuwe republiek van een goede grondwet te voorzien. De toevoeging in de eerste alinea *en quelque langue que ce soit* (in om het even welke taal) benadrukt opnieuw de pragmatische aanpak van de revolutionairen met betrekking tot de streektalen.⁸

Invitation aux amis de la liberté et de l'égalité, à présenter des plans et des vues propres à donner une bonne constitution.

Sur la demande du comité de constitution, la convention nationale invite tous les amis de la liberté et de l'égalité à lui présenter, en quelque langue que ce soit, les plans, les vues et les moyens qu'ils croiront propres à donner une bonne constitution à la République française. Autorise son comité de constitution à faire traduire et publier, par la voie de l'impression, les ouvrages qui seront envoyés à la convention nationale.

⁸ De vertalingen van het Frans naar het Nederlands zijn van de hand van de auteur van deze bijdrage.

3.3.2. 6 november 1792

Dat de revolutionaire autoriteiten het inderdaad serieus lijken te menen met de vertaling van de decreten uitgevaardigd door de nieuwe republiek, blijkt uit een decreet van 6 november 1792.

Décret de la Convention Nationale. Traduction des Décrets en langue Allemande & idiomes vulgaires.

La Convention Nationale, sur la proposition d'un de ses membres, décrète qu'il sera nommé une commission, chargée d'accélérer la traduction des divers décrets en langue Allemande & idiomes vulgaires, Basque, Bas-Breton, &c.

Charge le ministre de la justice de rendre compte à cette commission des travaux qui ont dû être faits, en exécution des décrets qui ordonnent ces traductions.

Er wordt een commissie ingesteld die als taak heeft de vertaling van de decreten te versnellen, onder andere in het Duits, het Baskisch, het Bretons enzovoort.

3.3.3. 19 november 1792

Op 19 november 1792 wordt een decreetvoorstel gepubliceerd van het Comité voor Openbaar Onderwijs voor de departementen waar het Frans niet gangbaar is.⁹ Het Frans moet zo snel mogelijk de algemene taal worden door de instelling van openbaar onderwijs. Franse lees- en schrijfvaardigheid worden verplicht. De andere vakken worden tegelijkertijd in het Frans en in de lokale taal onderwezen om de onderwijsdoelstellingen zo snel mogelijk te kunnen bereiken. Het is niet bekend wat er van dit voorstel terecht is gekomen.

3.3.4. 12 december 1792

Wat zekerder is, is dat op 12 december 1792 de nieuwe republiek decreteert dat er openbaar onderwijs zal worden ingesteld. De eerste graad zal worden

⁹ Vertaling van *Comité d'Instruction Publique*.

gevormd door de zogenaamde lagere scholen.¹⁰ Het onderwijs wordt geconcentreerd op '[...] de strikt noodzakelijke kennis voor alle burgers'.

Décret sur l'organisation des écoles primaires.

La Convention nationale, sur le rapport de son Comité d'Instruction publique, décrète :

Titre premier Enseignement

Les écoles primaires formeront le premier degré d'instruction. On y enseignera les connaissances rigoureusement nécessaires à tous les citoyens. Les personnes chargées de l'enseignement dans ces écoles, s'appelleront instituteurs. [...]

3.3.5. 21 oktober 1793

Op 21 oktober 1793 volgt een ander decreet betreffende de inrichting van lagere scholen in de diverse gemeentes van het land. Het bestaat uit zeven artikels. Voor ons is het begin van het derde artikel van belang. De kinderen moeten de Franse taal leren lezen, schrijven, maar ook spreken. De vermelding van de laatste vaardigheid bevestigt dat ze de Franse taal niet machtig waren. Opmerkelijk is dat in dit decreet de onderwijsvoertaal vrij blijft. Elk dorp van minimaal 400 inwoners krijgt één school, vanaf 1500 inwoners komt daar een tweede school bij. Een dorp met 3000 inwoners krijgt vier scholen, enzovoort. Helemaal onderaan de lijst staan de steden vanaf 92.000 inwoners. Deze krijgen 37 lagere scholen toegewezen.

Décret organisant l'instruction dans les premières écoles.

La Convention Nationale, après avoir entendu son Comité d'Instruction publique sur les premières écoles, décrète ce qui suit :

1. Il y a des premières écoles distribuées dans toute la république, à raison de la population.
2. Les enfants reçoivent dans ces écoles la première éducation physique, morale et intellectuelle, la plus propre à développer en eux les mœurs républicaines, l'amour de la patrie et le goût du travail.
3. Ils apprennent à parler, lire, écrire la langue française [...].

¹⁰ Scholen bestonden al lang, maar ze vielen onder de katholieke kerk en werden gerund door congregaties dan wel religieuze ordes. In de ogen van de revolutionairen was dit niet de beste manier om de revolutionaire ideeën onder het volk te brengen. De katholieke kerk vertegenwoordigde immers het goddelijk recht, zoals dat eeuwenlang uitgeoefend was door de absolute monarchen. De instelling van openbaar onderwijs was dus noodzakelijk om de goede boodschap te verspreiden.

3.3.6. 19 december 1793

Op 19 december 1793 verschijnt opnieuw een decreet waarin enkele algemene principes worden opgesomd. Het onderwijs is vrij, het is openbaar en voor het eerst is er sprake van een zekere verplichting. Kinderen worden toegelaten vanaf de leeftijd van zes jaar en voor hun achtste. Ouders kunnen hun kind pas van school halen als ze minimaal drie opeenvolgende jaren ingeschreven zijn. Er wordt daarentegen niet ingegaan op de inhoud van het onderwijs.

4. HET JAAR 1794

Het jaar 1794 is een bijzonder jaar. Het bevestigt dat de voormelde opening naar de streektaalen noodgedwongen was en geenszins dient te worden gezien als een vorm van taalkundig federalisme. We kijken achtereenvolgens naar 27 januari, 4 juni en 17 november.

4.1. 27 JANUARI 1794

Op 27 januari 1794 wordt het zogenaamde rapport-Barère gepubliceerd, van de hand van Bertrand Barère (1755-1841) (Barère, 1794). Hij stelt: 'Het federalisme en de bijgelovigheid spreken Bretons, de emigratie en de haat tegen de republiek spreken Duits, de contrarevolutie spreekt Italiaans en het fanatisme spreekt Baskisch. Laten we deze schadelijke en foutieve instrumenten uit de weg ruimen' (Barère, 1794, p. 713-716).¹¹ Het idee van Barère is dat de oplegging van het Frans de gelijkheid tussen de burgers zal bevorderen. Iedereen zou op deze manier in principe toegang kunnen krijgen tot de hogere ambten. Bovendien zou de verspreiding van de revolutionaire ideeën niet meer gecompliceerd worden door de vele soorten *patois*. Dezelfde dag nog volgt een decreet dat bepaalt dat er binnen de tien dagen in elke plattelandsgemeente een Franstalige onderwijzer moet worden aangesteld. Immers, niet alleen het volk, maar ook de lokale onderwijzers beheersen de Franse taal niet.

¹¹ Deze denigrerende behandeling van de streektaalen doet tot in de 21ste eeuw opgeld onder sommige Franse politici. Op 29 april 2001 stelde Claude Allègre, voormalig minister van Onderwijs en Wetenschappen, op radiozender France Inter: 'Frankrijk zou informatici moeten opleiden die het Engels beheersen. Maar men stelt ons voor Bretons of Occitaans sprekende schaapherders te fabriceren.'

Décret de la Convention Nationale, Qui ordonne l'établissement d'Instituteurs de langue Française dans les Campagnes de plusieurs Départemens dont les Habitans parlent divers idiomes.

La Convention Nationale, après avoir entendu le rapport de son comité de salut public, décrète:

Art. I Il sera établi dans dix jours, à compter du jour de la publication du présent décret, un instituteur de langue française dans chaque commune de campagne des départemens du Morbihan, du Finistère, des Côtes-du-Nord, & dans la partie de la Loire inférieure dont les habitans parlent l'idiome appelé *bas-Breton*.

Art. II Il sera procédé à la même nomination d'un instituteur de langue française dans les communes des campagnes des départemens du Haut & du Bas-Rhin, dans le département de Corse, dans la partie du département de la Moselle, du département du Nord, du Mont-terrible, des Alpes maritimes, & dans la partie du département des basses Pyrénées, dont les habitans parlent des idiomes étrangers.

Art. V. Les sociétés populaires sont invitées à propager l'établissement des clubs pour la traduction vocale des décrets & des lois de la république, & à multiplier les moyens de faire connoître la langue française dans les campagnes les plus reculées. Le comité de salut public est chargé de prendre à ce sujet toutes les mesures qu'il croira nécessaires.

Let wel op artikel V, dat op twee manieren benadrukt wat we eerder opmerkten. De vertaling in de streektaalen is slechts een middel, zeker geen doel op zich. Het doel blijft de verspreiding van het Frans, al is het via de streektaalen. En het beroep op het lokale verenigingsleven om decreten en wetten mondeling in de streektaal om te zetten, wijst op het partiële succes van de van staatswege georganiseerde vertalingen.

4.2. 4 JUNI 1794

Een andere man die in deze context niet ongenoemd kan blijven, is Henri Jean-Baptiste Grégoire (1750-1831). Hij was een katholieke geestelijke, maar was ook de revolutionaire ideeën toegedaan. Ook hij stond niet achter de noodgedwongen opening naar de streektaalen. Op 4 juni 1794 publiceerde hij zijn rapport naar aanleiding van een onderzoek dat hij had uitgevoerd naar de streektaalen en de zeden en gewoontes van de plattelandsbewoners. Wat bleek? In meer dan tachtig procent van de departementen werd een lokale streektaal gesproken. Voor het West-Vlaams ging het om een belangrijk deel

van het departement Nord, en ook het noordwestelijke deel van het departement Pas-de-Calais.¹² In zijn rapport riep Grégoire wanhopig uit: '[...] met dertig verschillende *patois* verkeren we wat de taal betreft nog in het stadium van de toren van Babel, terwijl we wat de vrijheid aangaat de voorhoede vormen van de naties' (Grégoire, 1794, p. 5). De titel van het rapport liet geen misverstand bestaan over de teneur ervan: *Rapport sur la Nécessité et les Moyens d'anéantir les Patois et d'universaliser l'Usage de la Langue française*. Hij drong erop aan de streektalen uit te roeien (*anéantir*) en het Frans te verspreiden (*universaliser*). Een van de strategieën die Grégoire toepaste, was het prestige van de streektalen ondermijnen. Hij deed dit ten eerste door het woord *patois* te gebruiken, dat zoals vermeld verwijst naar een onbegrijpelijk lokaal taaltje dat inherent inferieur is. In de tweede plaats verkondigde hij dat er tussen de verschillende soorten *patois* geen sprake was van onderlinge verstaanbaarheid. Deze zogenaamde vondst stelde hem in staat het Frans als gedroomde gemeenschappelijke taal in het daglicht te stellen. Ze zou bijdragen aan de gelijkheid onder de burgers. De *patois* daarentegen vormden een overblijfsel uit de feodale tijd en verdeelden de mensen.¹³

4.3. 17 NOVEMBER 1794

Het laatste decreet uit 1794 dat het vermelden waard is, is dat van 17 november. Het wekt enige verbazing aangezien men onder artikel 2 van hoofdstuk 1 terugkomt op de voormelde ratio van het aantal inwoners per school. Nu krijgt een gemeente pas een school vanaf 1000 inwoners. In artikel 4 staat desondanks dat in de plaatsen waar de bevolking haast heeft een tweede school kan worden geopend, op voorwaarde dat de betreffende gemeente minimaal 2000 inwoners telt. Wat voor ons echter het belangrijkste is, staat in hoofdstuk 4, artikels 2 en 3. Onderwezen zullen worden: de basisprincipes van het Frans, hetzij het geschreven, hetzij het gesproken Frans.

Chapitre Premier

Institution des écoles primaires

Art. 1. Les écoles primaires ont pour objet de donner aux enfants de l'un et de l'autre sexe l'instruction nécessaire à des hommes libres.

¹² In het oostelijke deel van het departement Nord en in de rest van het departement Pas-de-Calais werd een Romaanse streektaal, het Picardisch, gesproken.

¹³ Het is waarschijnlijk geen toeval dat de vernietigende rapporten tegen de streektalen van Barère en Grégoire beide verschijnen tijdens de zogenaamde Terreur (september 1793 tot juli 1794). De noodtoestand werd uitgeroepen om de militaire, politieke en economische crisis te beteugelen. Meer onderzoek zal hier duidelijkheid moeten scheppen.

Art. 2. Les écoles primaires seront distribuées sur le territoire de la République à raison de la population : en conséquence, il sera établi une école primaire par mille habitants.

Art. 3. Dans les lieux où la population est très dispersée, il pourra être établi une seconde école primaire, sur la demande motivée de l'administration du district, et d'après un décret de l'Assemblée nationale.

Art. 4. Dans les lieux où la population est pressée, une seconde école primaire ne pourra être établie que lorsque la population s'élèvera à deux mille individus ; la troisième à trois mille habitants complets, et ainsi de suite.

Chapitre IV

Instruction et régime des écoles primaires

Art. 1. Les élèves ne seront pas admis aux écoles primaires avant l'âge de six ans accomplis.

Art. 2. Dans l'une et l'autre section de chaque école, on enseignera aux élèves: 1° à lire et à écrire, et les exemples de lecture rappelleront leurs droits et leurs devoirs; 2° la Déclaration des droits de l'homme et du citoyen et la constitution de la République française; 3° on donnera des instructions élémentaires sur la morale républicaine; 4° les éléments de la langue française, soit parlée, soit écrite; 5° les règles du calcul simple et de l'arpentage; 6° les éléments de la géographie et de l'histoire des peuples libres; 7° des instructions sur les principaux phénomènes et les productions les plus usuelles de la nature. On fera apprendre le Recueil des actions héroïques et les chants de triomphe.

Art. 3. L'enseignement se fera en langue française. L'idiome du pays ne pourra être employé que comme un moyen auxiliaire.

De onderwijsvoertaal voor de andere vakken wordt het Frans. De streektaal mag slechts ingezet worden als hulpmiddel.¹⁴ De reden voor deze concessie ligt niet alleen in het feit dat het Frans voor de kinderen volstrekt vreemd is, maar vooral omdat er nog steeds niet genoeg onderwijzers zijn die het Frans beheersen.

¹⁴ Het gebruik van het woord *idiome* is veelzeggend. Enerzijds is het de politiek correcte term ter aanduiding van *patois*. Aan de andere kant is het een manier om het woord 'taal' te vermijden. *Patois* is immers geen taal.

5. HET JAAR 1795

Hoewel we ons in het jaar 1795 slechts halverwege de revolutionaire periode bevinden, is dit het laatste jaar waarin, voor zover we hebben kunnen nagaan, decreten worden gepubliceerd over het onderwijs van het Frans in de lagere scholen.

5.1. 26 SEPTEMBER 1795

Op 26 september 1795 publiceert de Commissie voor Openbaar Onderwijs een aantal kanttekeningen bij de eerdergenoemde decreten van 19 december 1793 over de toelating tot de school voor kinderen vanaf hun zesde en voor hun achtste, en van 17 november 1794 over de herziening van het aantal inwoners per school. Er wordt met name op gewezen dat geen van de twee decreten volledig is toegepast. Men merkt verder op dat de lagere scholen weinig succes hebben geboekt. Er wordt gesuggereerd dat dit onder andere te wijten is aan een gebrek aan lesmateriaal, maar ook aan te hoog gespannen verwachtingen op het gebied van het taalonderwijs. Het was – vooral voor het platteland – voorlopig voldoende geweest als de leerlingen hadden leren lezen en schrijven, zelfs met fouten en zonder correcte spelling.

5.2. 24 OKTOBER 1795

In het laatste decreet dat we hier zullen noemen, het decreet van 24 oktober 1795, wordt duidelijk gas teruggenomen. Onder artikel 5 stelt men immers slechts dat in elke lagere school onderwezen zal worden in lezen, schrijven, rekenen en de republikeinse moraal.

Décret sur l'organisation de l'instruction publique. Du 3 brumaire.

La convention nationale décrète :

Titre Premier.

Écoles primaires.

Art. I. Il sera établi dans chaque canton de la république, une ou plusieurs écoles primaires, dont les arrondissements seront déterminés par les administrations de département.

II. Il sera établi dans chaque département plusieurs jurys d'instruction ; le nombre de ces jurys sera de six au plus, & chacun sera composé de trois membres nommés par l'administration départementale.

III. Les instituteurs primaires seront examinés par l'un des jurys d'instruction & sur la présentation des administrations municipales, ils seront nommés par les administrations de département.

IV. Ils ne pourront être destitués que par le concours des mêmes administrations, de l'avis d'un jury d'instruction, & après avoir été entendus.

V. Dans chaque école primaire, on enseignera à lire, à écrire, à calculer, & les éléments de la morale républicaine.

Tot 1799, het einde van de revolutionaire periode, volgt er geen verdere taalwetgeving.

6. NA 1799

We werpen ten slotte een korte blik op de taalpolitiek na de revolutionaire jaren. De hierboven gepresenteerde visie dat de taalpolitiek van de revolutionairen genuanceerder was dan vaak wordt gesuggereerd, geldt tot op zekere hoogte ook voor de door Napoleon uitgezette taalpolitiek. Na zijn staatsgreep in 1799 droeg hij de titel van consul onder de zieltogende Eerste Republiek. In 1804 riep hij zichzelf tot keizer uit. Er verscheen vrij snel een besluit dat de Franse ambtenaren verplichtte officiële documenten in het Frans op te stellen. Bonaparte verleende echter een tijdelijke ontheffing aan Corsica, zijn geboorteground. Interessant voor ons is te constateren dat hij later tevens de door Lodewijk XIV geannexeerde gebieden in de Nederlanden van die verplichting onthief. Lokale ambtenaren mochten voorlopig de streektaal blijven gebruiken.

Twee jaar later, in 1806, ontvingen de Franse prefecten – een soort administratieve hoofden van de departementen – een circulaire van het bureau voor statistiek van het ministerie van Binnenlandse Zaken. Daarin werd hun gevraagd een vertaling te leveren per dialect van de gelijkenis van de verloren zoon (Lucas 15: 11-31). Verder werd gevraagd een precieze opgave te presenteren van de gebieden waar de streektalen gangbaar waren, en van het aantal sprekers. Het project duurde tot 1812 en werd begeleid en statistisch verwerkt door Charles-Étienne en Eugène Coquebert de Montbret. De enquête zou dan ook de taalpolitieke geschiedenis ingaan als de enquête-Montbret (Bulot, 1989). Met betrekking tot het West-Vlaams werden 156.973 moedertaalsprekers vermeld.

Een interessante vraag is: waarom wilde Napoleon zo precies weten hoe het stond met het taalkundige patrimonium van Frankrijk? Het blijkt dat de

strategie van de overheid met betrekking tot de streektaalen na de roerige revolutionaire tijden was veranderd. Werden deze voorheen niet alleen bestreden maar ook gestigmatiseerd, dan brak nu een periode aan van inventarisatie. Wat is de plaats van de streektaalen binnen het land? Welke functies vervullen ze nog? Kortom, men gaf het oorlogszuchtige discours op, wetende dat de streektaalen uiteindelijk op een natuurlijke manier zouden verdwijnen. Factoren die daarbij een rol speelden, waren ongetwijfeld het nationale en internationale prestige dat de Franse taal genoot, maar ook de steeds centralistischer wordende Franse staat. Verder mogen we de militaire dienstplicht niet vergeten. Men hanteerde dus verzoenende taal, zonder evenwel de streektaalen te verdedigen. Het doel was ze een plaats te geven in de Franse geschiedenis door ze in zekere zin op te nemen in de historiografie van de Franse natie. Hoe dan ook, onder het Eerste Keizerrijk bleef het West-Vlaams de streektaal in het uiterste noordwesten van Frankrijk. Het lager onderwijs, waar het bewind zich trouwens weinig mee bezighield, was facultatief. De kinderen kwamen daardoor niet of nauwelijks in contact met het Frans.

7. CONCLUSIES

De visie dat de strijd tegen de streektaalen pas echt is begonnen onder het revolutionaire bewind is niet in overeenstemming met de bronnen. Ten eerste is het zo dat vóór de Franse Revolutie, onder Lodewijk XIV, reeds sprake was van een vorm van taalpolitiek. Verder blijkt dat de revolutionairen weliswaar hebben geprobeerd de plattelandskinderen het Frans aan te leren, maar het succes hiervan is dermate dubieus dat het valt te betwijfelen of dit ten koste is gegaan van de streektaalen. Vast staat in ieder geval dat gedurende de hele revolutionaire periode de decreten in de streektaalen werden vertaald. Wel moet hierbij worden aangetekend dat lang niet alle decreten werden vertaald. Daar komt bij dat bepaalde decreten ook niet systematisch in alle streektaalen werden omgezet. Een en ander hing niet alleen samen met een gebrek aan financiële middelen, maar ook met een tekort aan competente vertalers. Het feit dat we voor de periode na 1795 tot in 1799 – het eind van de revolutionaire jaren – geen sporen hebben gevonden van taalpolitiek, lijkt erop te wijzen dat het regime zelf ook inzag dat het voorlopig een onbegonnen zaak was. Vervolgonderzoek zal hier uitsluitsel moeten geven. Zekerder is dat na de revolutionaire jaren, onder Napoleon, ten aanzien van het West-Vlaams een genuan-

ceerde taalpolitiek werd gevoerd. Zowel in de Frans-Vlaamse steden als op het platteland bleef het onderwijs grotendeels in de streektaal.

Literatuurlijst

- Barère, B.** (1794). *Rapport, présenté par Barère au nom du comité de salut public, sur les idiomes et l'enseignement du français*. Paris, Archives Parlementaires, deel 83, van 5 tot 27 januari 1794.
- Bertaud, J.-P.** (1989). *Initiation à la Révolution française*. Paris: Perrin.
- Blanchet, Ph.** (2002). 'Diffusion du français et diversité linguistique : enjeux et paradoxes.' In Herreras, J. (red.), *La diffusion des langues internationales de l'Union Européenne. Cahiers de l'Institut de Linguistique de Louvain* 28, 1/2, pp. 149-167.
- Bulot, T.** (1989). 'L'enquête de Coquebert de Montbret et la glottopolitique de l'Empire français.' *Beiträge zur romanischen Philologie*, 2-89: 287-292.
- Chervel, A.** (1992). *L'enseignement du Français à l'école primaire. Textes officiels. Deel 1: 1791-1879*. Paris, inrp.
- Collection générale des décrets rendus par l'Assemblée Nationale*. Badouin: Paris.
- De Vries, J.W. et al.** (1993). *Het verhaal van een taal. Negen eeuwen Nederlands*. Amsterdam: Prometheus.
- Flavier, H. & Platon, S.** (2014). 'Diversité linguistique, langue d'État et unité de l'État.' In Moskvitcheva, S. & Viaut, A., *Catégorisation des langues minoritaires en Russie et dans l'espace post-soviétique*. Pessac: Maison des Sciences de l'Homme d'Aquitaine, pp. 297-319.
- Gardy, Ph.** (1989). 'Autour de Pierre Bernadau: le silence bordelais ou la traduction impossible.' In Boyer, H. et al., *Le Texte occitan de la période révolutionnaire*. Montpellier: Section française de l'Association internationale d'études occitanes, p. 434.
- Giacomo, M.** (1975). 'La politique à propos des langues régionales: cadre historique.' *Langue française*, 25: 12-28.
- Grégoire, H.** (1794). *Rapport sur la Nécessité et les Moyens d'anéantir les Patois et d'universaliser l'Usage de la Langue française*. Paris: Imprimerie Nationale.
- Huchon, M.** (2002). *Histoire de la langue française*. Paris: Librairie générale française.
- Janssens, G. & Marynissen, A.** (2005). *Het Nederlands vroeger en nu*. Tweede, herwerkte uitgave. Leuven-Voorburg: Acco.
- Pekelder, J.** (2024). *Verboden Vlaams te spreken. Het verhaal van een Nederlandse streektaal in Frankrijk*. Amsterdam: Lias.

- Ryckeboer, H.** (1997). *Het Nederlands in Noord-Frankrijk; Sociolinguïstische, dialectologische en contactlinguïstische aspecten*. Gent: Vakgroep Nederlandse Taalkunde UGent.
- Schlieben-Lange, B.** (1985). 'La politique des traductions.' *Lengas, La question linguistique au sud au moment de la Révolution française*, 17/I : 97-116.
- Simonin, A.** (2013). 'La république en ses provinces: la traduction des lois, histoire d'un échec révolutionnaire (1790-1792 et au-delà).' In Bertrand, G. & Serna, P. (red.), *La République en voyage 1770-1830*. Rennes: Presses universitaires de Rennes, pp. 197-218.
- Van Goethem, H.** (1989). 'La politique des langues en France, 1620-1804.' *Revue du Nord*, 437-460.
- Willemyns, R. & Daniëls, W.** (2003). *Het verhaal van het Vlaams*. Antwerpen: Standaard Uitgeverij.

Geraadpleegde websites

artflsrv04.uchicago.edu
axl.cefan.ulaval.ca